

عوامل اصلاحات قوانین اساسی جمهوری‌های قفقاز جنوبی

الهه کولایی^۱

استاد گروه مطالعات منطقه‌ای دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

پیمان کاویانی‌فر

دانش‌آموخته مطالعات منطقه‌ای دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت ۹۵/۱۰/۲۰ - تاریخ تصویب: ۹۵/۱۱/۱)

چکیده

هر سه جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان در دوران استقلال، اولین قانون اساسی نوین خود را در سال ۱۹۹۵ به تصویب رساندند و در سال‌های بعد دست‌کم دو یا سه بار این قانون‌ها را اصلاح کردند. همزمانی این اصلاحات با انتقال قدرت و انتخابات، آثار سیاسی‌شان را گسترده و شایان توجه کرده است. با توجه به این مسئله، سؤال اصلی این نوشتار این است که مهم‌ترین عامل اصلاحات قانون اساسی جمهوری‌های قفقاز جنوبی چه بوده است؟ بررسی تطبیقی این مسئله نشان‌دهنده همگونی‌ها و ناهمگونی‌های میان این کشورهاست که ممکن است در دیگر کشورهای در حال توسعه نیز تجربه شود. برای پاسخ به پرسش اصلی باید بسترهای اصلاحات به ویژه فضای سیاسی، بازیگران اصلی و عناصر سود بر اصلاحات، پیامد حقوقی و همچنین پیامد سیاسی هر یک از اصلاحات را مورد توجه و تحلیل قرار داد. فرضیه اصلی این نوشتار این است که در هر سه جمهوری، طراحی سازوکاری برای جلوگیری از چرخش نخبگان حاکم، مهم‌ترین دلیل اصلاحات قانون اساسی در هر دو شکل ریاستی یا پارلمانی بوده است. مقایسه سه جمهوری نشان می‌دهد این اصلاحات به مردم‌سالارتر شدن جمهوری‌ها منجر نشده است. روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است.

واژگان کلیدی

ارمنستان، اصلاحات قانون اساسی، جمهوری آذربایجان، گرجستان، گردش نخبگان، قدرت.

مقدمه

با تعریف اصلاحات به معنی تکامل تدریجی برای حفظ اصل ساختار، نپذیرفتن دیدگاه و برنامه اصلاحی در دوره شوروی، سبب ایجاد بحران‌های بسیاری در آن نظام شد که به انحلال و فروپاشی اتحاد، انجامید. پس از فروپاشی ساختار پیشین، کشورهای عضو اتحاد وارد فضای روانی و محیطی جدیدی شدند و با وجود میراث شوروی، در چنین فضایی به بازتولید ساختارهای حقوقی، اداری، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حتی نظامی جدید از درون ساختارهای قدیمی پرداختند. در واقع در هر کشور به فراخور منافع نخبگان، فرهنگ سیاسی، وضعیت زیستی و اقتصادی، حقوق و آزادی‌های فردی و جمعی، روابط خارجی، کثرت‌گرایی حزبی و سیاسی و چالش‌ها و رخداد‌های خاص آن، پویای منحصربه‌فردی به وجود آمد که بر ایند آنها در اصلاح قانون اساسی در این کشورها تجلی یافته است. بررسی روند تحول در حقوق اساسی و نهادهای سیاسی این کشورها و همچنین واکاوی علل دگرگونی در قانون اساسی، محور این نوشتار است.

در هر نظام سیاسی دو گونه ساختار را می‌توان از هم بازشناخت: ساختارهای مبتنی بر قانون اساسی و ساختارهای واقعی نظام که حقوق واقعی مردم را مشخص می‌کند. برای نمونه قانون اساسی اتحاد شوروی پوششی برای حکومت حزب در این کشور بود. قانون اساسی اول و دوم شوروی که در نخستین روزهای انقلاب تدوین شد، نمایانگر واقعیت سیاست حزب یعنی الگوی واقعی قدرت نبود (کولای، ۱۳۸۰: ۱۱۷). پس از فروپاشی اتحاد هر سه جمهوری قفقاز جنوبی اولین قانون اساسی خود را در سال ۱۹۹۵ به تصویب رساندند. هر سه جمهوری در دوران استقلال، این قانون‌ها را دو یا سه بار اصلاح کردند و هر یک از این اصلاحات نه تنها بر حقوق اساسی و نهادهای سیاسی آنها مؤثر بوده، بلکه همزمانی آنها با دوره انتقال قدرت و انتخابات، آثار سیاسی‌شان را گسترده و شایان توجه کرده است. در کنار پرسش اصلی مطرح شده، پرسش فرعی که در پژوهش به آنها پاسخ داده خواهد شد، این است که اصلاحات انجام گرفته در نخستین قانون اساسی جمهوری‌ها و تحولات سیاسی همزمان با آنها چیست؟ گستره این مطالعه، از نظر جغرافیایی شامل سه کشور واقع در قفقاز جنوبی یعنی جمهوری‌های آذربایجان، ارمنستان و گرجستان می‌شود. از نظر زمانی نیز گستره این پژوهش از فروپاشی اتحاد شوروی یعنی دسامبر ۱۹۹۱ تا سال ۲۰۱۸ را شامل می‌شود. از نظر موضوعی نیز نوعی پژوهش سیاسی - حقوقی و بین‌رشته‌ای مورد نظر بوده است.

۱. دگرگونی‌های سیاسی-حقوقی سه جمهوری قفقاز جنوبی

در نیمهٔ ۱۹۸۹ نویسندهٔ انگلیسی تیموتی گارتون اش^۱ مقاله‌ای در مورد تغییرهای گسترده و عمیقی که در لهستان و مجارستان رخ می‌داد، نوشت. این دو رخداد از یک سو همچون انقلاب‌های سنتی نبودند و از سوی دیگر رخدادهایی فراتر از اصلاحات بودند. تغییری از نوعی به نوع دیگر در جریان بود و تیموتی گارتون اش این روند را با ترکیبی از دو واژهٔ اصلاحات و انقلاب توصیف کرد.^۲ در ماه‌های پس از انتشار این مقاله، کشورهای بیشتری در این فرایند درگیر شدند که در بیشتر آنها انتقال بدون خونریزی رخ داد تا انقلاب سنتی که پیشتر در فرانسه، آمریکا، روسیه و چین رخ داده بود. پس از فروپاشی قدرت کمونیستی در ابتدای ۱۹۹۰، جمهوری‌های بازمانده از اتحاد شوروی نیز تغییرهای مهم و بی‌سابقه‌ای را تجربه کردند. در این جمهوری‌ها گذار اقتصادی، سیاسی و حقوقی، نه با انقلاب خشونت‌بار، بلکه با اصلاحات در نهادهای موجود صورت گرفت (Grossman, 1997: 45-48). به هر حال اصل ۷۲ قانون اساسی ۱۹۷۷ اتحاد شوروی، بر حق هر یک از جمهوری‌ها برای جدا شدن آزادانه از اتحاد تأکید کرده بود. از این اصل در فرایند فروپاشی شوروی استفاده شد. جمهوری‌ها پس از جدا شدن از اتحاد، به گفتمان نوینی از مشروطه‌خواهی^۳ و گردآوری قانون اساسی‌های نوین و مردم‌سالار پیوستند. یکی از مسائل بنیادین که سه جمهوری قفقاز جنوبی پس از استقلال با آن روبه‌رو بودند، تهیه و تنظیم چارچوب قانون اساسی بود. بررسی همزمان تحولات قانون اساسی با تحولات عرصهٔ سیاست هر کشور به‌روشنی نشان خواهد داد که منافع بازیگرهای سیاسی مسلط، مهم‌ترین عامل در بیشتر تحولات حقوقی است. در ادامه، سه بازهٔ پیشاصلاحات، روند و ماهیت اصلاحات و پس‌اصلاحات بررسی شده است تا تصویر روشن‌تری از بستر اصلاحات، روند و ماهیت اصلاحات و پیامد هر یک از این اصلاحات در جمهوری‌ها ارائه شود.

الف) تحولات سیاسی-حقوقی جمهوری آذربایجان

در پی استقلال جمهوری آذربایجان، اصلاحات اساسی در نظام حقوقی و قضایی این کشور نیز مورد توجه قرار گرفت. این قانون در ۱۲ نوامبر ۱۹۹۵ در همه‌پرسی تصویب شد و در ۲۵ نوامبر همان سال به تأیید مجمع ملی جمهوری آذربایجان رسید.^۴ قانون اساسی ۱۹۹۵

1. Timothy Garton Ash

2. Refolution

3. Constitutionalism

۴. عالی‌ترین سند حقوقی جمهوری آذربایجان در ۵ بخش، ۱۲ فصل و ۱۵۸ اصل تنظیم شده است (Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, 2016).

جمهوری آذربایجان تاکنون سه بار اصلاح شده است. این قانون نخستین بار در ۲۴ اوت ۲۰۰۲ در همه‌پرسی اصلاح شد و برای بار دوم و سوم در ۱۸ مارس ۲۰۰۹ و ۲۶ سپتامبر ۲۰۱۶ با همه‌پرسی‌های دیگری که در این کشور انجام گرفت، تغییرهای جدیدی در آن ایجاد شد.

- دوره حیدر علی‌اف؛ اصلاحات قانون اساسی برای انتقال قدرت به الهام علی‌اف

در ۱۲ نوامبر ۱۹۹۵ همه‌پرسی قانون اساسی نوین جمهوری آذربایجان - به پیشنهاد کمیسیونی به ریاست حیدر علی‌اف - و همچنین انتخابات داخلی مجلس این کشور برای انتخاب ۱۲۵ عضو مجمع ملی برگزار شد. نتایج انتخابات به شکل گسترده به سود حزب آذربایجان نوین^۱ به رهبری حیدر علی‌اف^۲ بود. همچنین قانون اساسی نوین که قدرت اجرایی زیادی به رئیس‌جمهور می‌داد، با ۹۱/۹ درصد آرا تصویب شد (The Europa World Yearbook: 2011, 747). به این ترتیب بنیان نظامی متمرکز و ریاستی در جمهوری آذربایجان گذاشته شد.

در ۲۲ ژوئن ۲۰۰۲ رئیس‌جمهور حیدر علی‌اف ۳۹ اصلاحیه برای ۲۳ اصل از قانون اساسی پیشنهاد داد. دو مورد از مهم‌ترین بخش‌های اصلاحات شامل انتقال قدرت اجرایی از رئیس‌جمهور ملی به نخست‌وزیر که خود گماشته رئیس‌جمهور است - در زمانی که قادر به انجام وظایف خود نباشد - و همچنین جایگزین کردن شرط به‌دست آوردن اکثریت به جای شرط دوسوم آرا در انتخابات ریاست جمهوری بود. بنابراین اولین اصلاحات پس از گذشت هفت سال از تصویب آن، در ۲۴ اوت ۲۰۰۲ انجام گرفت. از مهم‌ترین پیامدهای اصلاحات این بود که زمینه به‌دست آوردن مقام نخست‌وزیری توسط الهام علی‌اف^۳ و سپس رسیدن او به مقام ریاست جمهوری فراهم آمد.^۴

۱. تأسیس حزب آذربایجان نوین نتیجه رخدادهایی بود که از ۱۹۸۸ در این کشور بروز کرد و نیز اعلامیه معروف به درخواست ۹۱ روشنفکر (Appeal of 91 Intellectuals) گروهی از فعالان سیاسی و روشنفکران بود. (New Azerbaijan Party, 2014). پس از مرگ حیدر علی‌اف، پسرش الهام علی‌اف رهبری این حزب را بر عهده گرفت. این حزب در آخرین انتخابات یعنی انتخابات مجلس ۲۰۱۵ با فاصله بسیار زیادی از دیگر حزب‌ها، نزدیک به نیمی از صندلی‌ها را تصاحب کرد (Reuters, 2015).

۲. پیشتر جبهه خلق به رهبری الجی‌بیگ بر اثر شکست‌های پی‌درپی و از دست دادن حدود یک‌چهارم خاک این کشور، ناچار به ترک عرصه قدرت شده بود (کولایی، ۱۳۷۴: ۱۷۶).

۳. در ۴ اوت مجمع ملی انتصاب الهام علی‌اف به نخست‌وزیری را تأیید کرد. دو روز بعد آرتور راسی‌زاده نخست‌وزیری را بر عهده گرفت تا الهام علی‌اف بتواند در انتخابات آماده شود. در ابتدای اکتبر اعلام شد حیدر علی‌اف به‌طور رسمی به سود پسرش کنار رفته است (the Europa World Yearbook, 2011: 748).

۴. در سال ۲۰۰۳ پنجمین انتخابات ریاست جمهوری آذربایجان برگزار شد. براساس نتایج رسمی اعلام‌شده، الهام علی‌اف ۷۹/۵ درصد رأی‌ها را به‌دست آورد و به‌عنوان چهارمین رئیس‌جمهور آذربایجان برگزیده شد.

– دوره الهام علی‌اف: از اصلاحات برای تمدید دوره‌های ریاست جمهوری الهام علی‌اف تا اصلاحات برای گسترش قدرت رئیس‌جمهور

در سال ۲۰۰۸ الهام علی‌اف برای بار دوم در انتخاباتی که از سوی نهادهای بین‌المللی نیز از فضای حاکم بر آن استقبال شده بود، پیروز شد (ICG, 2010). کمی بعد، دبیر اجرایی حزب آذربایجان نوین-حزب الهام علی‌اف- علی احمداف، حذف شرط قانون اساسی درباره «محدود بودن ریاست جمهوری به دو دوره» را پیشنهاد داد.^۱ در همه‌پرسی، در مجموع ۲۹ اصل از اصول ۱۵۸ گانه قانون اساسی جمهوری آذربایجان تغییر کرد که مهم‌ترین آنها مربوط به تعداد دوره‌هایی است که یک فرد می‌تواند به مقام ریاست جمهوری برسد. در گزارشی که کمیسیون ونیز^۲ در ارزیابی این اصلاحات در سال ۲۰۰۹ منتشر کرد، آمده است: برخی از اصلاحات را باید حرکت مثبت و رو به جلویی برآورد و از آن استقبال کرد. همزمان در مورد برخی تغییرها، نگرانی‌هایی وجود دارد که مهم‌ترین آنها حذف «محدود بودن ریاست جمهوری به دو دوره» است (Venice Commission, 2009). بنابراین الهام علی‌اف توانست در سومین و چهارمین دوره ریاست جمهوری خود نیز ثبت‌نام کند.

در ۲۶ سپتامبر ۲۰۱۶ سومین همه‌پرسی اصلاحات قانون اساسی برای ۲۹ اصلاحیه جداگانه برگزار شد که مهم‌ترین آنها افزایش دوره ریاست جمهوری به هفت سال، ایجاد دو مقام معاون رئیس‌جمهور منصوب رئیس‌جمهور و انتقال بخشی از صلاحیت‌های نخست‌وزیر به آنها و اعطای صلاحیت انحلال مجلس به رئیس‌جمهور است (Radio Free Europe / Radio Liberty, 2016). بنابراین در سال ۲۰۱۸ چهارمین دور ریاست جمهوری الهام علی‌اف- تا سال ۲۰۲۵- در حالی آغاز شد که با اصلاحات سال ۲۰۰۹ امکان حقوقی و با اصلاحات ۲۰۱۶ قدرت دوچندان آن مهیا شده بود. این انتخابات از سوی حزب‌های مخالفی که او را متهم به حکومت مستبدانه و سرکوب مخالفان سیاسی می‌کردند، تحریم شد (Reuters, April 11, 2018).

ب) دگرگونی‌های سیاسی-حقوقی ارمنستان

اعلامیه استقلال ارمنستان با قوانینی در مورد ریاست جمهوری، اتحاد شوروی و ساختار دولت در سال ۱۹۹۱ تکمیل شد که در مجموع به‌عنوان قانون اساسی این کشور استفاده شدند و پس از فروپاشی و جدا شدن از اتحاد شوروی نیز تا سال ۱۹۹۵ که قانون اساسی مستقل این کشور

۱. رهبران مخالف حمایت خود را از تحریم همه‌پرسی اعلام کردند (the Europa World Yearbook, 2011: 749).

۲. کمیسیون اروپایی برای مردم‌سالاری از راه قانون که با عنوان کمیسیون ونیز شناخته می‌شود، در واقع هیأت مشورتی شورای اروپا در زمینه مسائل مربوط به قانون اساسی است (Venice Commission, 2014).

تصویب شد، همچنان مرجع حقوق اساسی این کشور بود. تهیه پیش‌نویس و تصویب قانون اساسی نوین ارمنستان در دور اول ریاست جمهوری لئون ترپتروسیان توسط مقام‌های منصوب رئیس‌جمهور انجام گرفت (دانشگاه پرینستون، ۱۳۹۷). در ۱۲ مه ۱۹۹۵ مجمع ملی این پیش‌نویس را که از سوی رئیس‌جمهور حمایت می‌شد^۱، انتخاب و تصویب و ۵ ژوئیه را برای برگزاری همه‌پرسی تعیین کرد (Nohlen, Grotz & Hartmann, 2001: 335; Defeis, 1995: 275-277). با استقرار نظام ریاستی در ارمنستان، رئیس‌جمهور در رأس ساختار سیاسی ارمنستان قرار گرفت و هدایت امور اجرایی نیز توسط نخست‌وزیر (به پیشنهاد رئیس‌جمهور و تصویب مجلس) صورت پذیرفت. ترپتروسیان در فوریه ۱۹۹۸ استعفا داد و در انتخابات زودهنگام ریاست جمهوری روبرت کوچاریان برای ریاست جمهوری انتخاب شد.^۲

– اصلاحات ۲۰۰۵ کوچاریان و گذار به نظام نیمه‌ریاستی

در ۲۷ نوامبر ۲۰۰۵ که کوچاریان دور دوم ریاست جمهوری خود را می‌گذراند، اصلاحات قانون اساسی به همه‌پرسی گذاشته و تأیید شد.^۳ قانون اساسی اصلاح‌شده ۹ فصل و ۱۱۷ اصل داشت (تارنمای مجلس ملی جمهوری ارمنستان، ۲۰ آذر ۱۳۹۶). در قانون جدید تلاش شد از اختیارات رئیس‌جمهور کاسته شود^۴، مجموعه‌ای از حقوق مدنی مورد توجه قرار گیرد، حقوق و آزادی‌های پیشین توسعه یابد و تعهدهایی در این زمینه به دولت داده شود.^۵ کوچاریان در انتخابات ۲۰۰۸ از سرکیسیان که آخرین نخست‌وزیر کوچاریان هم بود، اعلام حمایت کرد. در این انتخابات سرکیسیان با ۵۲/۸۲ درصد آرا پیروز و رقیب او لئون ترپتروسیان با ۲۱/۵۱ درصد آرا دوم شد (Election Guide, 2016).

۱. تفاوت اصلی این پیش‌نویس با پیش‌نویسی که همزمان از سوی حزب‌های رقیب منتشر شده بود، مربوط به ساختار دولت ارمنستان (پارلمانی یا ریاستی)، حدود صلاحیت‌ها و قدرت قوه اجرایی و قانونگذاری، شمول آنچه از سوی دولت نسل‌کشی ۱۹۱۵ ارمنه نامیده شده، وضعیت جوامع ارمنی خارج از کشور و حدود صلاحیت اعطاشده به دولت‌های محلی بود.

۲. برای مطالعه علل و عوامل این مسئله رک: Stephan, H. A.: **From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia.**

۳. کوچاریان نخستین کوشش را برای اصلاح قانون اساسی را در ۲۵ مه ۲۰۰۳ داشت که با مشارکت اندک مردم ناکام ماند.
۴. پس از اصلاحات، رئیس‌جمهور، دیگر ساختار هیأت دولت را شکل نخواهد داد یا بر تصمیم‌های آن نظارت نخواهد کرد و دیگر رئیس دیوان عدالت نخواهد بود. رئیس‌جمهور دیگر حق انحلال مجمع ملی را ندارد. تصمیم‌های هیأت دولت بدون تأیید رئیس‌جمهور هم قدرت اجرایی دارند (ماده ۸۶) و رئیس‌جمهور تنها می‌تواند به مدت یک ماه آنها را تعلیق کند و از دیوان قانون اساسی بخواهد آنها را با قانون اساسی تطبیق دهد.

۵. براساس اصلاحات حق تابعیت دوگانه برخلاف گذشته پذیرفته شد. با اصلاح اصل ۱۸ و مکانیسم‌های بین‌المللی دفاع از حقوق شهروندان، هر کس حق دارد برای احقاق حقوق خود به نهادهای بین‌المللی که ارمنستان توافق‌هایی با آنها دارد، مراجعه کند. حق تفسیر قانون نیز برای عدالت بیشتر از قضات گرفته شد (ماده ۹۲).

- اصلاحات ۲۰۱۵ سرکیسیان: حفظ قدرت در چارچوبی جدید

سرکیسیان رهبر حزب جمهوری‌خواه^۱ در سال‌های پایانی ریاست جمهوری خود اصلاحاتی را پشتیبانی و تصویب کرد که پس از اجرایی شدن از سال‌های ۲۰۱۷ و ۲۰۱۸ تغییر مهمی را در نظام سیاسی این کشور به وجود آورد و نظام را از نیمه‌ریاستی به پارلمانی تغییر داد. سرکیسیان که به زودی باید قدرت را واگذار می‌کرد، پیش‌نویس اصلاحات را در راستای تقویت مجلس، تشریفاتی کردن مقام ریاست جمهوری و افزودن به اختیارات مجلس در پایان دوره زمامداری خود به نتیجه رساند. حزب جمهوری‌خواه ارمنستان، فدراسیون انقلابی ارمنه^۲ و حزب ارمنستان شکوفا^۳ در حمایت از این تغییر و کنگره ملی ارمنه^۴، حزب میراث^۵ و حزب کشور قانونمند علیه آن رأی دادند (Venice Commission; 2014: 2). سرکیسیان که به‌طور رسمی اعلام کرده بود، پس از پایان دوره ریاست جمهوری خود به صحنه سیاسی بازخواهد گشت و تمایلی برای به‌دست آوردن قدرت در چارچوب نخست‌وزیری ندارد، در اوج شگفتی با خداحافظی از مقام تشریفاتی‌شده ریاست جمهوری، نخست‌وزیر این کشور شد. اما به‌سرعت با گسترش اعتراض‌ها مجبور به استعفا شد و به این ترتیب قره‌باغی‌ها از صحنه سیاسی ارمنستان حذف شدند (مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی، اردیبهشت ۱۳۹۷).

ج) تحولات سیاسی-حقوقی گرجستان

- دوره شواردنادزه؛ تصویب قانون اساسی

در سال ۱۹۹۳ کمیسیون گردآوری قانون اساسی با ریاست شواردنادزه تشکیل شد. در ۲۴ اوت ۱۹۹۵ مجلس گرجستان قانون اساسی نوین را برای دوران جدید استقلال تصویب کرد

۱. این حزب در انتخابات پارلمانی ۲۰۱۲ در مجموع ۶۹ صندلی از ۱۳۱ صندلی را به‌دست آورد (Election Guide, 2016).

۲. دانشاکیون در انتخابات پارلمانی ۲۰۱۲ پنج صندلی را در مجمع ملی به‌دست آورد. در مجمع ملی قره‌باغ نیز هفت صندلی از ۳۳ صندلی را در اختیار دارد (Armenian Revolutionary Federation (ARF), 2015).

۳. حزب ارمنستان شکوفا در آوریل ۲۰۰۴ توسط متحدان سرکیسیان بنیان گذاشته شد. رئیس‌جمهور دوم ارمنستان یعنی کوچاریان نیز در بنیانگذاری حزب نقش مؤثری داشت و هنوز هم در حزب نفوذ دارد. حزب در حال حاضر ۳۷ صندلی را در مجمع ملی در اختیار دارد (Prosperous Armenia, 2016).

۴. کنگره ملی ارمنه در سال ۲۰۰۸ بنیان گذاشته شد و رهبر آن لئون تریتروسیان رئیس‌جمهور پیشین ارمنستان است و در واقع جانشین «جنبش ملی ارمنه» محسوب می‌شود (Panarmenian.net, 2011). در انتخابات پارلمانی ۲۰۱۲ این حزب موفق شد هفت صندلی از ۱۳۱ صندلی مجمع ملی را به‌دست آورد.

۵. حزب میراث با تأسیس در سال ۲۰۰۲ حزب طرفدار غرب محسوب می‌شد و بر یکپارچگی در ساختارهای اتحادیه اروپا تأکید می‌کرد (Heritage, 2016). این حزب در انتخابات سال ۲۰۰۷ هفت صندلی و در انتخابات سال ۲۰۱۲ پنج صندلی را به‌دست آورد.

سفارت جمهوری اسلامی ایران-تفلیس، ۱۳۹۱). در قانون اساسی ۱۹۹۵ *الگوی ریاستی* حاکم و توازن قدرت به سود رئیس‌جمهور بود. سال ۱۹۹۹ را باید آغاز تحلیل اصطلاحات قوانین اصلی گرجستان قرار داد. در این سال قانون انتخابات گرجستان دستخوش اصلاح مهمی شد. حزب حاکم با توجه به تجربه پیشین و مزایایی که از آن راه به‌دست آورده بود، آستانه انتخابات را با اصلاحی که در قانون انتخابات در پی انجام آن بود، به ۷ درصد افزایش داد (Godoladze, 2013: 444). همچنین در دوم نوامبر ۲۰۰۳ انتخابات مجلس گرجستان و همزمان با آن همه‌پرسی اصلاح قانون اساسی برای کاهش تعداد صندلی‌های مجلس از ۲۳۵ به ۱۵۰ در انتخابات سال ۲۰۰۸ مجلس این کشور برگزار شد. در همه‌پرسی، حدود ۹۰ درصد آرا به سود این تغییر بود (Direct Democracy, 2016).

– اصلاحات دوره ساکاشویلی: از افزایش قدرت رئیس‌جمهور در سال ۲۰۰۴ تا کاهش قدرت او در سال ۲۰۱۰

با رخداد معروف به انقلاب گل رز، انتخابات زودهنگام پارلمانی و ریاست جمهوری دوباره برگزار شد و ساکاشویلی ۹۶/۳ درصد آرا را به‌دست آورد. مشارکت نیز ۸۸ درصد بود (the Europa World Yearbook, 2010: 1922). با گردش نخبگان در سطوح عالی^۱، اصلاحات قانون اساسی نیز اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسید. پیش‌نویس جدید قانون اساسی ۶ فوریه ۲۰۰۴ در مجلس تصویب شد. از مهم‌ترین نتایج این تغییرها گسترش اختیارات رئیس‌جمهور و در برابر آن، تضعیف مجلس بود (Arakelian & Nodi, 2005: 13-16).

پس از انتخابات ریاست جمهوری ژانویه ۲۰۰۸، ساکاشویلی با همان اعتراض‌ها و تظاهراتی روبه‌رو شد که شواردنازه در سال ۲۰۰۳ با آن مواجه شده بود (کولای، ۱۳۸۹: ۲۱۳). کمیسیون قانون اساسی مأمور تهیه پیش‌نویس جدیدی شد. دومین رشته اصلاحات دوره ساکاشویلی در سال ۲۰۰۹ انجام گرفت و مقام ریاست جمهوری دوباره تضعیف شد. رئیس‌جمهور نقش خود را به‌عنوان رهبر سیاست خارجی و داخلی از دست داد. برخی از صلاحیت‌های مهم از ریاست‌جمهوری به مجلس و هیأت دولت – که توسط نخست‌وزیر هدایت می‌شد – منتقل شد. جمع‌بندی گزارش کمیسیون و نیز این بود که اصلاحات سال ۲۰۰۹ سبب حرکت نظام ریاستی به سوی نظامی است که در آن قوه اجرایی پاسخگو به مجلس است (Venice Commission, 2010: 3-16). این اصلاحات نتوانست محمل دوام قدرت حزب اتحاد ملی ساکاشویلی باشد و در انتخابات ۲۰۱۲ پارلمان و سال بعد ریاست جمهوری را از دست داد.

۱. مانند انتقال قدرت به گروه معروف به سه‌نفره انقلابی (Revolutionary Triumvirate).

– تلاش حزب مسلط برای گذار کامل به نظام پارلمانی

پس از اینکه حزب رؤیای گرجستان از سال ۲۰۱۲ قدرت را از ساکاشویلی و حزب او گرفت، اصلاحات قانون اساسی دوباره مورد توجه نخبگان جدید قرار گرفت. این اصلاحیه که یکی از شعارهای اصلی حزب رؤیای گرجستان در انتخابات مجلس سال ۲۰۱۶ این کشور بود، با وجود تحریم رأی‌گیری از سوی اقلیت‌ها از جمله حزب اتحاد ساکاشویلی، در نشست فوق‌العاده مجلس گرجستان در ۲۶ سپتامبر ۲۰۱۷ به تصویب رسید (آران نیوز، ۱۳۹۶). رئیس‌جمهور گرجستان نیز به‌زودی مجبور به امضای این قانون شد (Agenda, 2017). بنابراین حزب رؤیای گرجستان موفق شد با ابتکار خود، مجلس را در رأس ساختار سیاسی گرجستان قرار دهد.

۱. علل و انگیزه‌های اصلاحات

الف) علل و انگیزه‌های اصلاحات سال ۲۰۰۲ جمهوری آذربایجان

در سال پایانی دور دوم ریاست جمهوری حیدر علی‌اف (۲۰۰۲)، حدود یک سال پیش از اینکه مرگ او اعلام شود، به پیشنهاد او نخستین رشته از اصلاحات قانون اساسی انجام گرفت. در نتیجه این اصلاحات، هنگام ناتوانی رئیس‌جمهور، قدرت اجرایی از رئیس مجمع ملی به نخست‌وزیر منتقل شد. شرط لازم ریاست جمهوری نیز از دوسوم رأی‌ها به نصف به‌علاوه یکی از رأی‌ها تغییر کرد. از سوی دیگر، بخش زیادی از این اصلاحات در مسیر هماهنگی با ارزش‌ها و قواعد سازمان‌های اروپایی و هماهنگی با توافقنامه‌های چندجانبه بود. این جمهوری با انجام این اصلاحات بخشی از تعهدهای ناشی از کنوانسیون‌ها و همچنین تعهدهایی را که از سوی شورای اروپا پذیرفته بود، انجام داد. عامل خارجی نقش چشمگیری در اصلاحات نداشت، زیرا غرب به دلایل ژئوپلیتیکی و موضوع امنیت انرژی^۱ علاقه‌ای به پیشبرد اصلاحات در این کشور ندارد. بنابراین در میان عوامل خارجی، اجتماعی و سیاسی، عنصر سیاسی، تلاش برای مدیریت انتقال قدرت از حیدر علی‌اف به پسرش مهم‌ترین عامل در اصلاحات ۲۰۰۲ قانون اساسی بوده است.

ب) علل و انگیزه‌های اصلاحات سال ۲۰۰۹ و ۲۰۱۶ جمهوری آذربایجان

نقش چهار عامل تعهدها و فشارهای خارجی، جامعه مدنی و کثرت‌گرایی سیاسی، عامل

۱. مورد امنیت انرژی نیز نکته‌های مهمی وجود دارد. در سند بسیار مهم کمیسیون اروپایی با عنوان طرح اجرایی امنیت انرژی و انسجام اتحادیه اروپایی که در سال ۲۰۰۸ تصویب شد، به‌طور مستقیم از جمهوری آذربایجان به‌عنوان یکی از شرکای این طرح نام برده شده است (سازمند و کاویانی‌فر، ۱۳۹۴: ۵۵-۵۴).

اقتصادی و عامل سیاسی باید تحلیل شود. با انجام اصلاحات سال ۲۰۰۹ شورای اروپا در واکنش به مواردی مانند برداشتن محدودیت ریاست جمهوری از «نقض اصول مردم‌سالاری» در این کشور ابراز نارضایتی کرده بود (the Europa World Yearbook, 2011: 749). از سوی دیگر نیز گسترش بیشتر حقوق و آزادی‌های قانونی از موارد شایان توجهی بود، تا جایی که در گزارش کمیسیون ونیز خاطر نشان شد «بعضی از اصلاحات را باید حرکت مثبت و رو به جلو تلقی و از آن استقبال کرد» (Venice Commission, 2009). در مورد عامل خارجی، در بند ۲ اصل ۷ قانون اساسی جمهوری آذربایجان که مبنا و چارچوب کلی سیاست داخلی و خارجی این کشور را تعیین می‌کند، آمده است: سیاست خارجی توسط موافقت‌نامه‌های بین‌المللی که جمهوری آذربایجان نیز به آنها پیوسته، محدود می‌شود. در سال ۲۰۰۹ جمهوری آذربایجان به ابتکار مشارکت شرقی (Eastern Partnership Initiative) اتحادیه اروپا پیوست. با وجود این از آن هنگام، از گرایش جمهوری آذربایجان به همگرایی با اروپا کاسته شده که در تعداد اندک توافق‌نامه‌های امضا شده در برنامه مشارکت شرقی بین دو طرف بازتاب یافته است.^۱ اگرچه اصلاحات سال ۲۰۰۹ بیش از پیش حقوق و آزادی‌های قانونی و رسمی مردم را افزایش داد و کمیسیون ونیز هم در ارزیابی خود از بخشی از این تغییرها استقبال کرد، به دلایلی مانند نقش مشورتی کمیسیون ونیز و سایه سنگین عامل ژئوپلیتیک، در همین تغییرها هم نمی‌توان نقش چشمگیری برای عامل خارجی در نظر گرفت. خود اصلاحات حقوقی و رسمی نیز بدون وجود نهادهای مدنی قدرتمند تضمینی برای اجرایی شدن نداشته‌اند.

در مورد عامل جامعه مدنی و کثرت‌گرایی سیاسی؛ با توجه به آمار مؤسسه گزارشگران بدون مرز، در دور اول ریاست جمهوری الهام علی‌اف، رتبه بین‌المللی این کشور در شاخص آزادی رسانه^۲ از ۱۱۳ در سال ۲۰۰۳ به ۱۵۰ در سال ۲۰۰۸ سقوط کرد. در دور دوم ریاست جمهوری الهام علی‌اف که با اصلاحات سال ۲۰۰۹ همراه شد نیز رتبه این کشور از ۱۵۰ به ۱۵۶ در سال ۲۰۱۳ سقوط کرد. با اجرایی شدن اصلاحات از این سال و استمرار قدرت الهام علی‌اف در دور سوم نیز این رتبه تا سال ۲۰۱۶ به ۱۶۳ رسید. براساس گزارش گروه بحران بین‌المللی، معرفی قوانین محدودکننده انتخاباتی اندکی پیش از انتخابات همواره از رویه‌های

۱. در سال ۲۰۱۴ از میان زمینه‌های متعدد همکاری اتحادیه اروپایی و جمهوری آذربایجان، این کشور تنها موافقت‌نامه‌های «تسهیل روادید» و «مراجعه دوباره» را امضا کرده است. یکی از مهم‌ترین منافع متقابل موضوع مهم امنیت انرژی است. از میان تمام اعضای برنامه مشارکت شرقی، این جمهوری توانایی بهتری برای مقابله با فشار روسیه دارد، درحالی‌که همزمان نقش راهبردی در موضوع امنیت انرژی اتحادیه را نیز دارد (Alieva, 2014: 39).

دولت بوده است. حزب‌های مخالف نیز در سپهر سیاسی این کشور جایگاهی نداشته و در هر انتخابات صندلی‌های بیشتری را به حزب آذربایجان نوین الهام علی‌اف واگذار کرده‌اند.

در مورد *عامل اقتصادی*؛ درآمدهای وسیع ناشی از صادرات نفت به تقویت قدرت رئیس‌جمهور الهام علی‌اف کمک کرد و تسلط نخبگان و شبکه‌های تجاری را افزایش داد. انتقال نفت در مه ۲۰۰۵ از خط لوله باکو-تفلیس-جیحان آغاز شد و این خط لوله تا ژوئیه ۲۰۰۶ به ظرفیت کامل رسید. دوره ریاست جمهوری الهام علی‌اف را می‌توان دوران تثبیت حیات نخبگان سیاسی به پشتوانه رشد اقتصادی با درآمدهای نفتی توصیف کرد.^۱ با وجود این نکته‌ای که در مورد نقش عامل اقتصاد در روند تحولات وجود دارد، این است که اقتصاد بیش از اینکه علت یا انگیزه یا محرک اصلی برای تحولات قانون اساسی باشد، بیشتر بسترساز یا تسهیل‌کننده‌ای در ایجاد حمایت‌های عمومی در خدمت رویه‌های اقتدارگرا و حفظ وضع موجود است. با این توضیحات می‌توان گفت این عنصر نیز در سایه عامل سیاسی قرار می‌گیرد.

با توجه به گزارش گروه بحران بین‌المللی، رویه اقتدارگرایانه الهام علی‌اف پس از سال ۲۰۰۵ آشکار شد. دولت همچنین در پی انتخابات مجلس در نوامبر ۲۰۰۵، مخالفان را به شدت سرکوب کرد. به فاصله اندکی پس از انتخابات مجلس ۲۰۰۵ که به ایجاد مجلسی زیر کنترل حزب آذربایجان نوین منجر شد، الهام علی‌اف اولین تغییرهای گسترده سیاسی را آغاز کرد. در این میان، بازداشت انسان‌اف از رهبران یرازی به‌طور نمادین به معنای پایان نقش طایفه‌ها به‌عنوان عامل تعیین‌کننده در سیاست جمهوری آذربایجان بود. نخجوانی‌ها و تا حد کمتری یرازی‌ها همچنان شغل‌های مهم را در دست داشتند، اما وفاداری‌های شخصی و نزدیکی به رئیس‌جمهور به عامل مهم‌تری نسبت به وابستگی‌های محلی و منطقه‌ای تبدیل شد (ICG, 2005, 2010). این موارد نشان می‌دهد اصلاحات قانون اساسی ۲۰۰۹ بخشی از یک روند سیاسی است که پیشتر از سال ۲۰۰۵ آغاز شده بود؛ بنابراین، تحولات سیاسی از سال ۲۰۰۵ آغاز شد و در سال ۲۰۰۹ و با از میان برداشتن محدودیت‌های ریاست جمهوری به اوج رسید. با اصلاحات سال ۲۰۱۶ حتی قدرت بیشتری را برای رئیس‌جمهور فراهم کرد. این موارد نشان می‌دهد عامل سیاسی با محور تداوم و تقویت قدرت شخص الهام علی‌اف پیشران اصلاحات ۲۰۰۲، ۲۰۰۹ و ۲۰۱۶ جمهوری آذربایجان است.

۱. تحول در صادرات نفت با بهره‌گیری از این خط لوله به‌علاوه قیمت بالای نفت عطف مهمی در فضای اقتصادی و سیاسی این کشور است. درآمدهای نفتی به علی‌اف امکان داد تا فقر و بیکاری را کاهش، درآمد سرانه را افزایش و شبکه‌های حمایتی خود را گسترش دهد. همچنین هزینه‌های عمومی سبب افزایش محبوبیت او شده است که در انتخابات نمودار می‌شود.

ج) علل و انگیزه‌های اصلاحات سال ۲۰۰۵ و ۲۰۱۵ ارمنستان

ارمنستان برخلاف جمهوری آذربایجان پیشینه بسیار دیرپایی در فعالیت‌های حزبی دارد و هنوز هم حزب‌های مختلفی در این کشور فعال‌اند. با وجود این روند انتخابات و همه‌پرسی‌های مختلف انجام گرفته در این کشور نشان می‌دهد که حزب جمهوری خواه پیوسته ارکان بیشتری را در این کشور به دست گرفته است. در دوره حاکمیت حزب جمهوری خواه دو رشته از اصلاحات در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۱۵ در قانون اساسی این کشور انجام گرفت که صلاحیت‌ها را از قوه اجرایی به مجلس و مقام‌های پاسخگو به آن منتقل می‌کرد. اگرچه بر روی کاغذ در نتیجه این اصلاحات، حزب‌ها نقش مضاعفی پیدا می‌کنند، در عمل به دلیل تسلط حزب جمهوری خواه، بیشتر حزب‌ها به شدت با آن مخالف‌اند. بازیگر اصلی انجام اصلاحات سال ۲۰۰۵ کوچاریان بود و الگوی ریاستی به الگوی نیمه ریاستی تغییر کرد و یک رشته حقوق و آزادی‌های مدنی نیز در قانون پیش‌بینی شد. در مورد عامل خارجی، با وجود گرایش این کشور برای همگرایی با ارزش‌های اروپایی به نظر می‌رسد این عامل را باید نه علت اصلی، بلکه بستری برای اصلاحات و هماهنگی با ارزش‌های اروپایی دانست که به دلیل هماهنگ بودن با منافع نخبگان سیاسی، در زمان انتقال قدرت سیاسی شکل عملی به خود گرفته است.^۱

در مورد جامعه مدنی و حزب‌ها؛ اگرچه بسیاری از مردم ارمنستان برای خود هویتی اروپایی تصور می‌کنند،^۲ پویای عمومی این کشور را بیشتر حزب‌ها سازماندهی می‌کنند تا سازمان‌های غیردولتی. حزب‌ها از زمان استقلال بازیگران مؤثر و فعال صحنه سیاسی ارمنستان بوده‌اند؛ بنابراین در بررسی علل تحولات سیاسی نیز به جای سازمان‌های غیردولتی باید بر حزب‌ها تمرکز شود؛ اما احزاب مخالف نه در سال ۱۹۹۵ و نه در سال ۲۰۰۵ و حتی نه در سال ۲۰۱۵ موفق به اجرای برنامه‌های مورد نظر خود در زمینه قانون اساسی نشدند. حزب‌ها یا ائتلاف‌های حاکم بر فضای سیاسی این کشور در تصویب این اصلاحات مؤثر بوده‌اند. حزب جمهوری خواه ارمنستان، مهم‌ترین حزبی است که با غلبه بر جنبش ملی آرامنه و لئون ترپتوسیان توانسته بر بسیاری از ارکان کشور دست پیدا کند. انتخاب کوچاریان و سرکیسیان به ریاست جمهوری و همچنین پیروزی‌های پی‌درپی در انتخابات پارلمانی نشان‌دهنده اهمیت

۱. سند استراتژی امنیت ملی ارمنستان نیز از اسناد بالادستی مهم این کشور است که در آن بر مشارکت این کشور در نهادهای اروپایی تأکید شده است. پیش‌نویس قانون اساسی ۲۰۰۵ نیز پس از مشورت‌های پی‌درپی با کمیسیون ونیز زیر نظر شورای اروپا گردآوری شد.

۲. بر پایه نظرسنجی سال ۲۰۰۵ مرکز ارمنی مطالعات ملی و بین‌المللی، به تقریب، از هر سه ارمنی دو نفر بر این عقیده‌اند که ارمنستان برای مردم‌سالارتر شدن، امن شدن و شکوفایی باید سرانجام به اتحادیه اروپا ملحق شود (Radio Free Europe / Radio Liberty, 2005). با وجود این در روند تحولات سیاسی ارمنستان، نهادهای مدنی چندان به چشم نمی‌خورند.

این حزب در تحول‌های سیاسی این کشور است. از این رو نقش حزب حاکم وقت یعنی حزب جمهوری خواه در این اصلاحات پررنگ‌تر از شخص رئیس‌جمهور می‌شود؛ بنابراین با توجه به روند تحول‌ها و انتقال قدرت از رئیس‌جمهور به مجلس تحت کنترل حزب جمهوری خواه، این حزب از بازیگران مهم و علل اصلی اصلاحات قانون اساسی در سال ۲۰۰۵ و سپس ۲۰۱۵ بوده است. در مجموع حزب حاکم و رئیس‌جمهورهای وقت مهم‌ترین بازیگر اصلاحات و عنصر سیاسی و استمرار قدرت نیز مهم‌ترین انگیزه‌ی هر دو اصلاحات بوده است.

د) علل و انگیزه‌های اصلاحات سال ۱۹۹۹ و ۲۰۰۳ گرجستان

شواردنادزه از حزب اتحادیه شهروندان گرجستان که قانون اساسی سال ۱۹۹۵ با مدیریت او نهایی شده بود، در سال ۱۹۹۹ نخست اصلاحات قانون انتخابات را انجام داد و تا سال ۲۰۰۴ نیز دست‌کم یک‌بار برای اصلاحات گسترده‌ی قانون اساسی تلاش کرد. اصلاح قانون انتخابات در سال ۱۹۹۹ برای افزایش کمیته حد انتخاباتی را بسیاری از تحلیل‌گران اقدامی کاملاً سیاسی به سود حزب حاکم ارزیابی کردند. در این اصلاحات کمیته نصاب انتخاباتی برای ورود حزب‌ها به مجلس، از ۵ درصد به ۷ درصد افزایش یافت. این اصلاحات از انتخابات همان سال اجرایی شد و حزب اتحادیه شهروندان شواردنادزه بیشترین سود را برد. به نظر می‌رسد حزب حاکم برای تقویت پایگاه خود در مجلس این اصلاحیه را در قانون انتخابات انجام داده است. موضوع دیگری که این نتیجه را تأیید می‌کند، تلاش شواردنادزه این بار برای اصلاح قانون اساسی در سال ۲۰۰۱ است. در این سال شواردنادزه کوشید با اصلاح قانون اساسی، مقام نخست‌وزیری را دوباره ایجاد کند و زمینه‌های افزایش قدرت رئیس‌جمهور نیز فراهم آید که البته این اصلاحات در زمان او ناکام ماند.

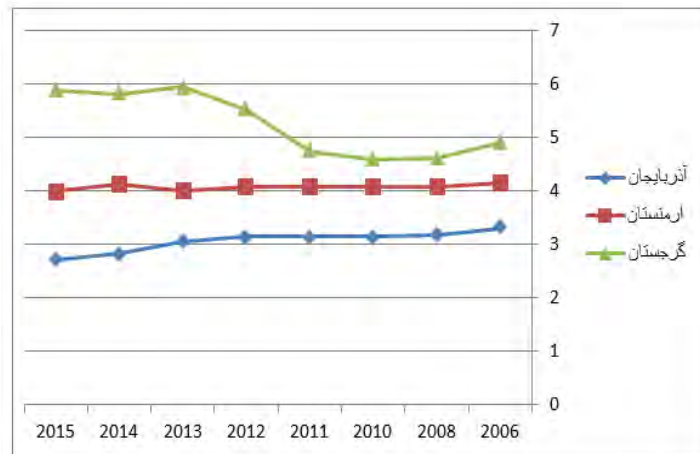
ه) علل و انگیزه‌های اصلاحات سال‌های ۲۰۰۴، ۲۰۰۹ و ۲۰۱۷ گرجستان

به فاصله اندکی پس از پیروزی آنچه با عنوان انقلاب گل رز گرجستان^۱ شناخته می‌شود و روی کار آمدن نامزد جنبش متحد ملی، ساکاشویلی، قانون اساسی این کشور اصلاح شد. دو رشته از اصلاحات ابتدا و انتهای ریاست جمهوری ساکاشویلی دو ماهیت وارونه داشتند. اولین رشته از اصلاحات درست پس از انتخاب ساکاشویلی قدرت رئیس‌جمهور را افزایش داد و دومین رشته اصلاحات نیز در سال ۲۰۱۰ و در فضایی پرچالش با هدایت ساکاشویلی انجام

۱. برای مطالعه بیشتر در مورد رخدادها معروف به انقلاب رنگی در فضای پسا شوروی رک: کولای، ۱۳۹۱، افسانه انقلاب‌های رنگی.

گرفت که برعکس روند پیشین، قدرت رئیس‌جمهور را کاهش و قدرت مجلس را افزایش می‌داد. در روند اصلاحات بازیگران و عوامل خارجی یا اقتصادی یا نهادهای غیردولتی به چشم نمی‌خورند و از این‌رو عنصر سیاسی تنها عامل شایان بررسی است. در جریان اصلاحات ۲۰۰۴ میخائیل ساکاشویلی، نینو بورجانادزه و زوراب ژوانیا نقش مهمی داشتند و بعد از اصلاحات به ترتیب ریاست جمهوری، ریاست مجلس و مقام تازه تأسیس نخست‌وزیری را در اختیار گرفتند. هر سه نفر جزء جنبش متحد ملی بودند که در انتخابات پارلمانی، مجلس را نیز به دست گرفت (Muskhelishvili, 2005: 49). ساکاشویلی در دور دوم ریاست جمهوری خود با چالش‌های بسیاری روبه‌رو شد. وی در چنین فضایی با تشکیل کمیسیون دولتی قانون اساسی، اصلاحات گسترده دیگری را در قانون اساسی این کشور در سال ۲۰۱۰ انجام داد که در نتیجه آن نظام ریاستی جای خود را به نظام نیمه‌ریاستی می‌داد. همان‌طور که ساکاشویلی در آغاز ریاست جمهوری خود تلاش کرد قدرت بیشتری را در نهاد ریاست جمهوری متمرکز کند، در پایان دور دوم ریاست جمهوری پرچالش خود نیز روند معکوسی را برای انتقال قدرت از نهاد ریاست جمهوری به قوه قانونگذاری انجام داد. با شکست ساکاشویلی و حزب او در انتخابات مجلس و ریاست جمهوری اهداف سیاسی وی به سرانجام نرسید.

در مجموع جمهوری آذربایجان به‌سوی تمرکز قدرت حرکت کرده است. عوامل مختلفی از جمله دولت رانتیر، وضعیت حزبی و نهادهای سیاسی بستر این پویا بوده‌اند، اما پیشران قوی و تعیین‌کننده این روند، منافع سیاسی بالاترین سطح قدرت است. ارمنستان به نهادینگی و ثبات نظام حزبی، گذاری خطی و گرجستان به دلیل نظام سیاسی ناپایدار گذاری سینوسی به‌سوی نظام پارلمانی داشته‌اند؛ اما این رویداد، شاخص کل مردم‌سالاری را بهبود نبخشیده است. اما در هر سه کشور انگیزه حفظ نخبگان حاکم در شکل‌ها و ساختارهای حقوقی جدید، اصلاحات قانون اساسی را به‌جای بهبود شاخص‌های مردم‌سالاری به ابزاری برای دور زدن قانون قبلی و جلوگیری از چرخش نخبگان تبدیل کرده است.

نمودار ۱. شاخص کل مردم‌سالاری
منبع: Democracy Index 2006, 2008, 2010-2015

نتیجه

در جمهوری آذربایجان مدل ریاستی حکومت همراه با افزایش منابع در دسترس نفتی و همچنین نبود کنترل عمومی در یک دهه گذشته به‌طور مستمر، مانع اصلاحات در جهت مردم‌سالاری شده است. در میان عوامل تعهدها و فشارهای خارجی، جامعه مدنی و کثرت‌گرایی سیاسی، عامل اقتصادی و عامل سیاسی، جلوگیری از چرخش قدرت سیاسی نقش اصلی را داشته است. بخش‌های مثبت اصلاحات که بر روی آنها مانور تبلیغاتی داده می‌شد، تأثیری واقعی بر بهبود شاخص مردم‌سالاری نداشته است.

در ارمنستان، اصلاحات قانون اساسی در زمان‌های حساس انتقال قدرت انجام گرفته است. در بلندمدت ممکن است این اصلاحات، نظام سیاسی این کشور را مردم‌سالارتر کند و دیگر استانداردهای حقوق بشری و سیستم‌های نظارت بر قدرت را بهبود بخشد، اما شاخص مردم‌سالاری بهبود چشمگیری را نشان نداده است. علت اصلی اصلاحات سال ۲۰۰۵ و ۲۰۱۵ همچون جمهوری آذربایجان، بهره‌گیری نخبگان حاکم از روند تحولات و جلوگیری از انتقال قدرت بوده است. این رویه سرانجام به گسترش اعتراض‌های عمومی، استعفای سرکیسیان و حذف قره‌باغی‌ها از سپهر سیاسی ارمنستان انجامید.

در گرجستان نیز همچون دو جمهوری دیگر جلوگیری از انتقال قدرت مهم‌ترین نقش را داشته است. بنابراین در هر سه جمهوری قفقاز جنوبی، دلیل اصلی اصلاحات قانون اساسی، تلاش نخبگان حاکم برای حفظ قدرت با ابزار تغییر چارچوب حقوقی بوده است.

حکومت‌ها تا حد ممکن از این شیوه بهره برده‌اند، مگر اینکه اعتراض‌های عمومی جلوی تکرار روش‌های سنتی را گرفته باشد. استعفای سرکیسیان را باید در این زمینه دید. به‌عنوان تجربه‌ای در کشورهای در حال توسعه، شاخص‌های مردم‌سالاری به‌طور معمول با اصلاحات قانون اساسی بهبود نمی‌یابد. حتی ممکن است وضعیت دشوارتری برای مردم پدید آورد. روند مطلوبی که بتواند به اصلاحات بادوام و مؤثر و مستمر در جهت مردم‌سالار شدن و ثبات سیاسی بینجامد، اصلاحات قانون اساسی در فضای سیاسی کثرت‌گراست که در آن از یک سو میان جناح‌ها و گروه‌های مختلف نوعی اجماع ارزشی در مورد عناصر مردم‌سالاری - مانند انتخابات، قوانین و نهادها و روند آن - پدید آمده باشد. از سوی دیگر هم میان این گروه‌ها نوعی توازن نسبی قدرت و احتمال گردش نخبگان وجود داشته باشد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

۱. آران نیوز (۱۹ مهر ۱۳۹۶). «اصلاحات قانون اساسی گرجستان»، قابل دسترسی در: <http://fa.arannews.com/News/57207/%D8%A7%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%AD%D8%A7%D8%AA-%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%DA%AF%D8%B1%D8%AC%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86.html>. (تاریخ دسترسی: ۲۴ آذر ۱۳۹۷).
۲. تارنمای مجلس ملی جمهوری ارمنستان (۲۰ آذر ۱۳۹۶). «قانون اساسی ارمنستان». قابل دسترسی در: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1&lang=eng> ۲۰ (تاریخ دسترسی: ۲۰ آذر ۱۳۹۷).
۳. دانشگاه پرینستون (۱۳۹۷). «ارمنستان ۱۹۹۵»، قابل دسترسی در: <http://pcwcr.princeton.edu/reports/armenia1995.html> (تاریخ دسترسی: ۲۰ آذر ۱۳۹۷).
۴. سازمانده، بهاره و پیمان کاویانی‌فر (۱۳۹۴). «ایران و برنامه تراسیکا و ابتکار راهرو گاز جنوبی اتحادیه اروپایی در دوران پساتحریم»، فصلنامه روابط خارجی، سال هفتم، ش ۳، ص ۶۲-۳۳.
۵. کولایی، الهه (۱۳۷۴). نقش منابع نفتی در تحولات سیاسی جمهوری آذربایجان، فصلنامه مطالعات خاورمیانه. ش ۴، ص ۱۷۶-۱۷۳.
۶. ----- (۱۳۸۰). اتحاد شوروی از تکوین تا فروپاشی، ج پنجم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۷. ----- (۱۳۸۹). سیاست و حکومت در اوراسیای مرکزی، ج چهارم، تهران: سمت.
۸. مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی (اردیبهشت ۱۳۹۷). «اعتراض‌های ۲۰۱۸ در ارمنستان؛ ریشه‌ها، پیشران‌ها و چشم‌اندازها»، قابل دسترسی در: http://cces.ut.ac.ir/news/-/asset_publisher/Lhysd0EbP2Nl/content/%DA%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4%DB%8C-%D8%A7%D8%B2-%D9%86%D8%B4%D8%B3%D8%AA-%D8%AA%D8%AE%D8%B5%D8%B5%DB%8C-%D8%A7%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%B6%D8%A7%D8%AA-2018-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D8%B1%D9%85%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%B1%DB%8C%D8%B4%D9%87-%D9%87%D8%A7-%D8%8C-%D9%BE%DB%8C%D8%B4%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%87%D8%A7-%D9%88-%DA%86%D8%B4%D9%85-

%D8%A7%D9%86%D8%AF%D8%A7%D8%B2%D9%87%D8%A7?redirect=http%3A%2F%2Fcces.ut.ac.ir%2Fnews%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_Lhysd0EbP2N1%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1 (تاریخ دسترسی: ۲۴ آذر ۱۳۹۷)

(ب) خارجی

9. Agenda (19 Oct 2017). "Georgian President Signs New Edition of Constitution", Available at: <http://agenda.ge/en/news/2017/2287> (Accessed on: 16 December, 2018).
10. Alieva, L. (2014). "Azerbaijan and the Impact of the Lack of Democratization on Relations with the EU", **European View**, Vol.13 (No.1), pp: 39-48.
11. Arakelian, A., Nodia, G. (2005). "Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan: Political Elite and Voices of the People", **IDEA and the CIPDD**. Available at: http://www.idea.int/publications/cprp_georgia/upload/DCMEnglishDraft.pdf
12. Armenian Revolutionary Federation (ARF), (2015). Available at: <http://www.arfd.info/about-arf-d-2/> (Accessed on July 15, 2016)
13. Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan (2016). Available at: <http://www.constcourt.gov.az/laws/26> (Accessed on: August 6, 2016)
14. Defeis, E. F. (1995). "Armenian Constitutional Referendum: Towards a Democratic Process". **Temp. Int'l & Comp LJ**, vol.9, pp: 269-290.
15. Direct Democracy, (2016). "Georgia, November 2, 2003: Reduction of Parliament from 235 to 150 Seats" Available at: <http://www.sudd.ch/event.php?lang=en&id=ge012003> (Accessed on August 5, 2016)
16. Election Guide, (2016). Available at: <http://www.electionguide.org/> (Accessed on July 15, 2016)
17. Godoladze, K. (2013). "Constitutional Changes in Georgia: Political and Legal Aspects". **Humanities and Social Sciences Review**, Vol. 2(No.3), pp: 443-460.
18. Grossman, C., Schwartz, H., Cutler, L., Howard, A. E. D., Sharlet, R., Stein, E...., & Wald, P. M. (1997). "Symposium: Constitutional" Refolution" in the Ex-Communist World: The Rule of Law". **American University Journal of International Law and Policy**, Vol.12, pp: 45-144.
19. Heritage, (2016). "About Us", Available at: <http://www.heritage.am/en/about> (Accessed on July 15, 2016)
20. ICG (2005). Azerbaijan's 2005 Elections: Lost Opportunity", Available at: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan023570.pdf> (Accessed on 06.17.2016)
21. ICG (2010). "Azerbaijan: Vulnerable Stability", Available at: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/azerbaijan/azerbaijan-vulnerable-stability> (Accessed on 06.17.2016)
22. Muskhelishvili, M. (2005). "Constitutional Changes in Georgia". **Tbilisi: Centre for Social Studies**. Available at: http://www.idea.int/europe_cis/upload/Constitutional%20Changes%20in%20Georgia%20-%20eng%20changed-2.pdf (Accessed on: August 5, 2016)
23. New Azerbaijan Party,(2014). Available at: <http://www.yap.org.az/en/view/pages/5> (Accessed on August 31, 2016)
24. The Economist-Intelligence Unit. "Democracy index 2006". available at: <http://www.economist.com/media/pdf/democracytable2007v3.pdf> (Accessed on: August 16, 2016)
25. The Economist-Intelligence Unit. "Democracy Index 2008". available at: <http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf> (Accessed on: August 16, 2016)
26. The Economist-Intelligence Unit. "Democracy Index 2010". available at: https://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf (Accessed on: August 16, 2016)
27. The Economist-Intelligence Unit. "Democracy Index 2011". available at: <https://www.ciaonet.org/attachments/19462/uploads> (Accessed on: August 16, 2016)
28. The Economist-Intelligence Unit. "Democracy Index 2012". available at: <http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/Democracy-Index-2012.pdf> (Accessed on: August 16, 2016)

29. The Economist-Intelligence Unit. "Democracy Index 2013". available at: http://www.ihsnews.net/wp-content/uploads/2014/06/Democracy_Index_2013_WEB-2.pdf (Accessed on: August 16, 2016)
30. The Economist-Intelligence Unit. "Democracy Index 2014". available at: <http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf> (Accessed on: August 16, 2016)
31. The Economist-Intelligence Unit. "Democracy Index 2015". available at: <http://www.yabiladi.com/img/content/EIU-Democracy-Index-2015.pdf> (Accessed on: August 16, 2016)
32. Prosperous Armenia, (2016). "Brief History", Available at: <http://www.bhk.am/en/brief-history> (Accessed on July 15, 2016)
33. The Europa World Yearbook (2010). Europa Publications.
34. The Europa World Yearbook (2011). Europa Publications.
35. The Internet Archive, (2014). Available at: https://archive.org/stream/ZviadGamsakhurdia-TheFirstPresidentOfGeorgia/ZviadGamsakhurdia_djvu.txt (Accessed on : August 5, 2016)
36. Reuters, (April 11, 2018). "Azerbaijan's Aliyev Wins Fourth Term As President", Available at: <https://www.reuters.com/article/us-azerbaijan-election/azerbaijans-aliyev-wins-fourth-term-as-president-idUSKBN1HH3CJ> (Accessed on December 15, 2018)
37. Reuters,(2015). "Azeri Ruling Party Wins Majority in Parliamentary Election", Available at: <http://mobile.reuters.com/article/idUSKCN0SP15520151101> (Accessed on August 31, 2016)
38. Radio Free Europe / Radio Liberty, (2005). Available at: <http://www.rferl.org/content/article/1063206.html> (Accessed on July 15, 2016)
39. Radio Free Europe / Radio Liberty, (September 26, 2016). Available at: <http://www.rferl.org/a/azerbaijan-referendums-constitutional-changes-aliyev/28012681.html> (Accessed on September 28, 2016)
40. Venice Commission (2009). "Draft Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan", Available at: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2009\)026-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2009)026-e) (Accessed on 06.17.2016)
41. Venice Commission (2010). "Final Opinion on the Draft Constitutional Law on Amendments and Changes to the Constitution of Georgia, Adopted by the Venice Commission at its 84th Plenary Session", Available at: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)028-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)028-e) (Accessed on: August 5, 2016)
42. Venice Commission, (2014). "Second Opinion on the Draft Amendments to the Constitution(in particular to Chapters 8, 9, 11 to 16) of the Republic of Armenia", p.2, Available at: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)038-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)038-e) (Accessed on July 15, 2016)
43. Venice Commission, (2014). "Draft Amendments to the Constitution of Armenia (Approved on 20.08.2015 in the sitting of the Specialized Commission on Constitutional Reforms adjunct to the President of the Republic of Armenia)", Available at: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2015\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2015)034-e) (Accessed on July 15, 2016)
44. Venice Commission (2014). "For Democracy through law - The Venice Commission of the Council of Europe", Available at: http://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN (Accessed on 06.17.2016)